

Оксана Кобелецька, Вікторія Гребенюкова

ОБРАЗ УКРАЇНИ У ЛІРИЦІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ (СЕРЕДИНА 90-Х РОКІВ ХІХ СТ. – ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТ.)

Анотація. У статті розглядається питання про творення Олександром Олесем образу України в ліриці першого десятиліття творчості. Простежуються особливості творення топосу батьківщини, варіативність дихотомічності у поезіях автора, визначаються головні ракурси творення образу рідної землі. Здійснений аналіз текстів дав можливість визначити різноваріантність ролей та функцій використаних у віршах образів рослинно-тваринного світу, особливості їх символіки та алегоричності. У статті простежено й інші особливості поезики Олександра Олеся, його ідейно-естетичні вподобання, специфіку творення образу ліричного героя та втілення в ньому найголовніших емоцій, притаманних поету тої доби.

Ключові слова: індивідуальний стиль, пейзаж, алегорія, символ, дихотомія, рослинно-тваринний світ.

Із кінця ХІХ ст. письменники, як і представники інших сфер і напрямів у мистецтві, активно шукали шляхів оновлення своєї творчості. Політично заангажована доктрина реалізму європейського мистецтва ХІХ ст. вичерпувала себе, все більше поступаючись новим естетичним засадам, які досить успішно вкорінювалися в усіх сферах художньої творчості. Митці нової генерації намагалися виборсатися зі світу соціальної буденщини та прорватися у вищий світ людської духовності, яка, на їхню думку, має свої закони. Ці прагнення знайшли втілення в активному розвитку різноманітних художніх течій, а сама доба вже на початку 900-х років отримала назву – модернізм. Навколо питань про шляхи та тенденції розвитку цього явища і донині схрещуються мечі мистецтвознавців різних часів та країн. Не став винятком і аналіз літературних процесів в різні часи розвитку модерністичних тенденцій. Не випадково через сто років читаємо: «явище це оповите сьогодні такою кількістю різноманітних тлумачень, обгороджене такою кількістю критичних стратегій, що ґрунтовне заглиблення в цей материк вочевидь виходить за межі наших можливостей» [1, с. 13]. Цілком погоджуючись із вище висловленою думкою, у нашому дослідженні обмежимося лише «безумовно необхідним» [Там само].

В системі художніх здобутків раннього українського модернізму порубіжжя ХІХ – ХХ століть особливе місце займає постать Олександра Олеся. Художні тенденції його творчості стали одною із вагомих підвалин новітнього розвитку вітчизняної поезії. За його літературної діяльності відбулося чимало історичних катаклізмів: він був свідком російських революцій 1905 та 1917 років, знав, яким страшним тягарем лягли на плечі його народу перші десятиліття встановлення та розвитку підрадянського простору, з його голодоморами та політичними репресіями, зіткнувся із жахами фашизму у 40-х роках. Так чи інакше, але все це позначилося на ідейно-естетичних категоріях творчого почерку поета.

Мета роботи – простежити етапи та варіанти розвитку образу України у ліриці Олександра Олеся від середини 90-х років ХІХ ст. по перше десятиліття ХХ ст., виділивши головні поетичні прийоми та засоби його творення.

Методи дослідження – герменевтичний (при тлумаченні смислових площин поетичних текстів), історико-генетичний (застосований для визначення та аналізу шляхів трансформації ідейно-естетичних позицій митця від 1896 до 1909 років), формальний та структурно-семіотичний (для з'ясування композиційної специфіки творів та при аналізі внутрішніх текстових відношень).

Сімнадцятирічним юнаком на сторінках учнівського рукописного журналу «Комета» розпочав свій творчий шлях Олександр Олесю, щоб продовжувати свою поетичну діяльність майже півстоліття.

Назву його першої збірки літературознавці пізніших часів (кінця ХХ ст.) не випадково називатимуть пророчою віщункою і життя, і спадщини поета, підкреслюючи, що вона «провістила журбу, яка чорним рушником простелилась на довгі роки чужини, вплітаючи зрідка червоні нитки радощів і надій» [3, с. 5].

Щирі та безпосередні ранні поезії Олеся позначені насамперед його віковим романтизмом у сприйнятті та передачі не лише інтимних людських почуттів, а й рідної України. При цьому почуттєвість базувалася насамперед на візуально-просторових образах природи рідного краю, наповненої ще й виразними слуховими, музичними образами. Так, скажімо, у поезії 1896 року «На чужині» образ малої батьківщини із тернистим безкраїм, як море степом, високими синіми горами, блакитною далиною неба, яка, «мов шаль», огорнула рідну землю лугами із шовковою травою, із піснями кобзаря та веселими співами молоді – «рай», який аж ніяк не хочеться покидати [2, с. 560-561].

Візуальні образи рідної України Олександр Олесь буде продовжувати творити й надалі, захоплюючись багатством ландшафтів рідної землі, милуючись різноманіттям її краєвидів. Його полонять кримські простори, могутні скелі в обіймах хмар, покриті млою золоті вершини прадавніх гір, вічність і безкраїсть морських просторів, яким співає свої пісні ліричний герой. Так, наприклад, у двох катренах поет створює образ кримської місячної ночі. Поєднавши візуальні образи місячного сяйва із слуховим – шелестом кедрів і сосен та дивних пісень гірських вітрів, на яких сердиться десь внизу море, Олесь досягає сильного емоційного сприйняття, створюючи настроєве враження романтичної казковості:

*Осяяні місяцем, гори блищать,
Осріблені місяцем, сосни шумлять,
А море і сердиться, й лає вітри,
Що нишком його підслухають з гори
(«Осріблені місяцем гори блищать...», 1906) [2, с. 98].*

Візуальний образ Гуцульщини як казкової «країни див» натхненно оспівує поет після подорожі 1912 року землями Західної України. Літературознавці слушно підкреслюють, що у поемі «На зелених горах» (1915) автор насамперед підкреслює не просто самотність цієї частини свого народу. Особливий акцент Олесь робить на його волелюбності. Цілком погоджуючись із цим твердженням, хочеться звернути увагу лише на один додатковий штрих. З нього починається поема, коли ліричний герой твору говорить, що у його душі звучать гromи покровителя древнього українського воїнства – Перуна, який у прадавні дохристиянські часи беріг єднання русичів – був державотворчим символом. Гуцулія ж, віками зберігаючи свою самотність, і в ряді своїх поглядів на побутові стосунки залишилася в ареалі давніх поганських часів. Про це писав і М. Коцюбинський у повісті «Тіні забутих предків», відтворюючи вільні стосунки своїх героїв Івана та Марічки від дитячих літ. Буяння невимовної поганської жаги до життя, поклоніння красі глибоко полонило і поетичну уяву Олександра Олеся, внаслідок чого 1916 року він напише поезію «Горять огні і самоцвіти...», оспівуючи одне із найдавніших, таємничо-магічних – Купальське свято, яке дійшло до нас із далеких тисячоліть первісноплемінних відносин наших предків. Свято духовного єднання людини з навколишнім світом, свято визначення суджених і шляхів продовження роду, свято, яке не змогло подолати християнство, а тому увібрало в себе його елементи. Гімн-поклоніння одній із рушійних сил первісного світу – це ще одна «потреба повернення до джерел духовності» [4, с. 180]. У вище названій поезії митця відчувається сила ідолопоклонства предка-поганина – це образ прадавнього первісного Гріха, який набуває додаткової символіки, вісуючи прихід нового життя:

*Сам Гріх стоїть в червоних шатах,
Сміється громом перемог,
Стріва людей з усіх дорог
І їх вітає в вільних хатах [2, с. 258].*

Тонко відчуваючи всі настрої та порухи природи своєї батьківщини, митець музично-візуальні образи природи проектує на породження почуттєвості сприйняття. Пейзажна лірика Олеся є одним із дієвих засобів передати неоромантичність емоційного стану ліричного героя. Так, сильними емоціями переповнена душа ліричного героя, який зустрічає вечір на березі моря («Я на камені над морем...», 1906) або ж спостерігає за хмарами на верхогір'ї («Коли на крилах хмари злотні...», 1906). А, скажімо, відчуття невимовного щастя

допомагають поету передати образ небесної райдуги («Райдуга з неба злетіла...», 1906) чи білі келихи квітів («Розкриваються білі бегонії»).

Не втрачений зв'язок із тенденціями розвитку українського романизму перших десятиліть XIX ст. підкреслює поет і алюзійними епіграфами на кшталт рядка із поезії М. Петренка «Небо» («Чому мені, Боже, ти крилець не дав?...») до вірша «Летіли хмароньки ясні...» (1908), а проте принагідно зауважимо, що проекція мотиву небесного усамітнення в останніх рядках вірша набуває чималого іронічного звучання, надаючи тексту іншого функціонального значення:

*І чую... Матінко моя,
Мене щось вверх підносить,
І закричав щосили я:
«Ой досить! досить, досить!» [2, с. 614].*

А от у поезії «В долинах десь хатки біліють...» (1906) засобами поетичного протиставлення, поет досягає великої візуальної масштабності:

*В долинах десь хатки біліють,
Привітно світяться вогні,
А тут, на горах, в вишині
Провалля з скелями чорніють [2, с. 99].*

Тепер ця масштабність слугує іншому завданню – передати стан ліричного героя в один із моментів розчарування результатами суспільної боротьби.

Аналізуючи візуальні пейзажні ландшафти України, які творить Олександр Олесь у своїх віршах, слід відзначити проявлення авторської любові і поваги до своєї рідної землі і постійний наголос на її значимості в житті поета. Гори та долини, пишні дуби та похилі верби, ніжні ясени та стрункі берези, смарагдові трави та нев'янучі квіти, ясні озера та потоки, веселі поля та завітчані луги, солов'їні співи і «вся земля, як рай, розкішна» («Ходім відсіль, де радощів нема», 1905) [2, с. 101] – ось якій Україні поклоняється поет, яку тремтливо береже у своїм серці, виділяючи при цьому із бескидів і потоків, морів та озер, свій найдорогоцінніший куточок малої Батьківщини – рідну Олександрівку («Привіт тобі, зелений саду...», «Коли впаду, знесилений украй...», 1908) із розкішними полями та скромним затишком зеленого саду, бо

*Там, де наші дні квітками
І дитинство одцвіло,
.....
Там, де в груди ми набрали
Стільки світла і тепла,
.....
Там і досі наші душі,
Наші мрії і серця.
(«Там, в ясній сторонці...», 1908) [2, с. 614-615].*

Радіючи зустрічі з рідним краєм, ліричний герой гармонійно зливається із його природою, стає ніби невіддільною часточкою своєї землі. Так любовно творить Олександр Олесь топос рідного краю, вклоняючись вітчизні до землі.

Гостра реакція поета на будь-які різновиди поневолення проявляються і у відозмінах пейзажної лірики, якій поет все частіше надає алегорично-символічного звучання для художньої реалізації оцінок суспільних подій та явищ своєї доби. В його поезіях проявляються емоції, які характерні для порубіжжя століть – кінця XIX і перших десятиріччів XX ст. Прекрасні візуально-слухові образи рідного краю поступово наповнюються негативними соціальними елементами, які свідчать про гірку долю народу та створюють образ краю-«руїни» (наприклад, «О край незабутній»-1896; «Дума», 1897). Ці мотиви знедоленості народу, його віковичного гніту, кривавого історичного минулого, як результат, породжують очікування прийдешніх змін, які буквально заповнили емоційний простір тодішнього суспільства напередодні першої російської буржуазної революції. Олесева муза

починає говорити про це у віршах, співзвучних із поезіями Т. Шевченка, перегукуватися із провідними громадянськими мотивами Франкової лірики, віддзеркалювати елементи революційності, які проявлялися у ранніх романтичних творах Горького 90-х років XIX ст. (як у вірші О. Олеся «До сокола», 1896 р. тощо).

Наприклад, ліричний герой поезії «До сестри Марусі» (1897 р.) подібно до героя поеми Т. Шевченка «Сон» чудового світанку збирається полинати «туди, де немає ні сліз, ані болю, Де лихо сміється, тікає недоля...», проте пуанта поезії Олеся відмінна від Шевченкової, її мотив породжений саме очікуванням щасливого прийдешнього, тому символічний ранок у вірші митця є причиною того, що «Проснуться надії... Прокинуться мрії, і воля, і слава...» [2, с. 568]. А у поезії «Дума» (1897 р.), зазираючи в «оброблене кров'ю людською» минуле, поет завершує вірш дуже промовистим образом, який підреслює бойову готовність народу до останньої боротьби, тому нині «Та кров не по полю – по латах пливе» (*лати* – воєнний обладунок. Підкреслення наше) [2, с. 569 – 570].

У творенні образу Вітчизни, в розробці мотивів становища та долі її народу поет часто спирається і на фольклорні пісенні структури (наприклад, «Ой не сійтесь, сніги...», «Ой не квітни, весно...» – характерні зачини; поетичні паралелізми – «Сніг в гаю...»; ознаки поєднання жанрових рис історичної думи та пісні – «Тіні» тощо), і на прадавню рослинно-тваринну символіку (скажімо, образи дуба, сосни, орла, сокола та ін.).

Чим ближче насувається 1905 рік, тим більше у поезіях Олександра Олеся посилюється суспільна мотивація, для озвучення якої поет звертається до алегорично-символічної образності. Так, наприклад, мотив очікування великої боротьби і готовності до неї звучить у поезії «О, не без жалю погубили дерева листя восени...» (1903 р.), де зустрічаємо співзвучний Франковим поезіям алегорично-символічний образ могутнього дуба («Паде додолу листя з деревини...», 1881 р.), який буде боротися, «Аж поки кращої мети / Життя в туманах не засвіте» [2, с. 571]. Олександр Олесь не випадково продовжує розробляти алегорію саме цього представника рослинного світу, адже дуб з часів поганських богів був особливим культовим деревом, деревом життя, знаком Перуна, символом могутності та довголіття – знаком вічності. Тисяча дев'ятого шостого року у поезії «Знову я в лісі стою...» поет використовує у такому ж значенні ще один із прадавніх народних рослинних символів – тепер ні зими, ні негоди не бояться сосни. Благословенна Богом вічно зелена сосна символізувала безсмертя, могутність життєвих сил, наполегливості та стійкості. Створений автором множинний образ «сосни», очевидно, уособлює тут кращих синів народу України:

*Що для їх лютий мороз,
Що для їх, дужих, зима?..* [2, с. 596].

З'являються у ліриці Олександра Олеся і пейзажні алегорії, характерні Франковому циклу «Веснянки» («Ой не сійтесь, сніги...», 1904 р.), бринять схожі із поезіями цього ж циклу та віршем «Semper idem!» заклики до боротьби (Див.: «Я з вогню душі своєї...», «Коли нас сніг не зміг убить...», 1904). Звучить навіть гостро-соціальна декларативність, подібна відомим із послання «І мертвим, і живим...» Шевченковим застереженням («Настане суд...»):

*За глум ваш, за кривду лукаву
Ми щедро віддячим в свій час.
І зброєю помсти для вас
Ми візьмемо волю і славу* [2, с. 579].

Підсумовуючи огляд вище викладеного, хочемо зауважити, що тяглість соціальності звучання, прямі перегуки із текстами митців іншого ідейно-естетичного спрямування були породжені не реалізмом як напрямком у мистецтві слова, – реалізм митець не заперечував, але не був представником його естетичних категорій, – а суспільно-історичними обставинами, очікуванням революційних змін, у яких жили і на які відгукувалися всі, навіть такі значимі представники раннього модернізму як Олександр Олесь.

Могутнім каталізатором у визначенні розташування суспільних сил в Україні, загальних позицій і настроїв, які проявлялися у народу його вітчизни: селянства, робітників,

інтелігенції тощо стали для поета революційні події 1905 – 1907 років та часи реакції. Все це одразу знайшло свою художню реалізацію у ліриці поета.

Тепер у його поезіях з'являється не множинний образ «сócни», а неодноразово вже використаний І. Франком сумарний образ «Ми», який уособлює весь повсталий народ України та віковичну тяглість його боротьби за визволення («Не зляка нас ні даль, ні борня, ні кати...», 1905, «Досить були ми німими рабами...», 1905). Чи не найяскравіше це проявляється у таких поезіях 1905 року, як «Пісня селян» та «Ще в нас огонь не згас в грудях...». Обидві поезії позначені підкреслено декларативністю. Перший твір має пісенну структуру, у якій друга і четверта строфи-приспиви позначені окличним характером, що надає твору рис фольклорності. Та ще більшої уваги вартує звучання самого суспільного мотиву. Поезія ніби продовжує думку, яка прозвучала ще 1896 року у поезії Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця», але у вірші поетеси виведено образ всіх гнобителів – «тиранів» (узагальнений образ). У сповненій непохитною вірою, що весь народ не вбити, а в поезії Олеся образ гнобителя набуває історичної конкретизації:

*Згаснуть пожежі, і згинуть тирани,
Зломиться шабля і штик москаля (підкреслення наше),
Вільна країна нам матір'ю стане...» [2, с. 586].*

Однак у алегорично-символічних пейзажних поезіях із 1905 року маємо й спалах інших емоцій (як, скажімо, у віршах «Дві хмароньки», де з'являється символ горенька-гадюки, яка заповонила його рідний край [2, с. 61], та «Конвалія», де рідна сторона вже має вигляд пустелі, у якій «чорніють, сіріють усюди Ворони, змії...» [2, с. 62]. І вже наступного 1906 автор творить ще один образ України – це народ-велетень, який подібний до згаслого вулкана із тавром рабської туги на обличчі. Та попри все поет не втрачає віри, що цей народ зможе нарешті вибороти свою свободу («Сніг в гаю...», 1906) [2, с. 54 – 55], продовжуючи таким чином подібні Франковим пейзажні соціальні алегорії, як, скажімо, у поезії «О ніч чудовна і чудова», де ліричний герой Олеся вірить «в диво», коли «здійсяться мрії всі ураз!» [2, с. 60]. Водночас у поезії «Ой не квітни, весно...» (1906 р.) ця ж думка звучить, як продовження мотиву із поезії «Ще в нас огонь не згас в грудях...» («І вдарить гнів з народних хмар – І знищить хижих яничар» [2, с. 587]), але вже як вирок ворогам, які тримають його народ у кайданах, –

*Бо народ мій встане,
Розіб'є кайдани,
Вкриє світ димами,
А поля тілами.*

.....

*Ой ті хмари-кари...
Смерть вам, яничари [2, с. 61].*

Гнівне застереження типу Шевченкового «Настане суд...» проголошує поет-трибун у поезії 1906 р. «Вам казано – любіть братів»:

*Ще Бог, Бог помсти, не злетів,
Але гудуть вже в небі громи,*

.....

*Кругом займаються хороми,
І гасла бою ждем давно ми [2, с. 62 – 63].*

Отже, для Олександра Олеся, як і для багатьох інших представників тодішнього суспільства, очікувана революція сприймалася, як світанок оновленого, вільного життя рідної України. Світлі надії на перемогу окрилювали митця, викликали бурю позитивних емоцій, які одразу ставали на папері радісними, мало не ейфоричними поетичними текстами. Тим болючіше сприймає тендітна душа митця і прояви поразки, і період реакції, і всілякі вияви репресій, і, відповідно, різнопланові та часом двоякі позиції української інтелігенції в цю добу.

Найбільш характерною ознакою всієї творчості Олександра Олеся доеміграційного періоду є дихотомія. Особливо яскраво вона проявляється у розробці мотиву України-Батьківщини. У творчості поета спостерігається потужне злиття реально баченого занепаду суспільства під впливом реакції із вірою, що ще не все втрачено, що ще збудуться надії на звільнення. Це породжує у його поезіях двоїсті оцінні характеристики України. Його ліричний герой уособлює авторське протиставне відношення до України та різних її верств. З одного боку – він трибун, сповнений віри, яку й проголошує. З другого – пророк, сповнений гнівної інвективності, застережень типу Шевченкового послання «І мертвим, і живим...», закликів схаменутися тощо. Поетова дихотомія, породжена реальним суспільним життям, яке викликає у Олеся власні внутрішні коливання між оптимізмом віри та песимізмом і гнівом зневіри, дає нам можливість спостерегти вплив оточуючої дійсності на особистість, породження і розвиток різнополярних настроїв митця. Таку дихотомію помічаємо не лише в ліриці поета, а і в його драматичних етюдах. Якщо уважно простежити емоційний реєстр письменників перших десятиріч ХХ ст. у ставленні до свого народу, то виявимо, що такі неоднозначні, суперечливі оцінки помітні у багатьох сучасників Олеся: І. Франка, Лесі Українки, Л. Старицької-Черняхівської. Згодом Олег Ольжич у статті «Дух руїни. По сторінках історії» (1940) дуже точно опише цей феномен боротьби в нашому народі двох сил: конструктивної та руйнної [5, с. 63].

Водночас маємо можливість простежити динаміку розвитку художньої свідомості та особливості поетичної образності у дихотомічних текстах автора.

На події революції та наступних років реакції Олександр Олесь відгукується чималою кількістю поезій, із яких вибудовується алегорично-символічна картина України цієї доби. Творячи своєрідну поетичну мозаїку, автор вимальовує панораму основних суспільних протистоянь та конфліктів, які можна було спостерегти на теренах його Батьківщини – з одного боку. З другого – демонструє карколомну різнополярність власних настроїв у ставленні до цих подій.

Революційні події 1905 року спочатку сколихнули тодішню царську державу надією на початок довгоочікуваних позитивних змін, та дуже швидко пішли на спад, наповнивши всю прогресивну людність гірким розчаруванням. Олександр Олесь відгукується низкою полярних поезій, у яких образ України постає у двох іпостасях. З одного боку, це Україна, яка піднялася на боротьбу. Сюди, oprіч вище названих («Не зляка нас ні даль, ні борня, ні кати...», «Досить були ми німими рабами...», «Пісня селян» та «Ще в нас огонь не згас в грудях...»), можна віднести й такі, як «Я більше не плачу...» (1905), де поет створює образ закутого в кайдани народу-раба, який повстав «До бою! За землю, за волю!» [с. 80]. Та паралельно із мажорними акордами, які відтворюють радість очікування позитивних змін, з'являються ноти мінорного відтінку. Поет вимальовує іншу Україну, людність якої «не зірве кайданів неволі» («Що мені з того», 1905) [2, с. 58]. Причини, які ведуть до поразки, висловлює ліричний герой поезій «В болотах жаби рай знайшли...» (1905) та «Ви не забудете мене, квітки і трави милі...» (1905). В обох поезіях вагому роль відіграє анімалістичний образ орла, який надалі стане одним із домінантних у ліриці Олеся. В українському фольклорі орел є царем птахів, символом відваги, а ще вважається, що він здатен, подібно до Фенікса, знову і знову відроджувати втрачені сили та могуття. Саме тому Олександр Олесь буде часто використовувати цей символ у різних аспектах. Так, у поезії «В болотах жаби рай знайшли...» протиставляються два образи-символи: орли з піднебесся та жаб із болота, які «На клетк орлячий не зважали, / Жили, плодились і згнивали / В багні смердючому болот», позбавляючи орлів всякої надії кликати ситих жаб «з болот до вищого життя» [2, с. 58]. Оціночні характеристики української спільноти перегукуються з мотивом, який прозвучав цього ж року у Франковій поемі «Мойсей» у відповіді Авірона та Датана. Подібне розташування сил у своєму суспільстві вже на початку революційних подій автор вимальовує ще більш похмурими барвами у поезії «Ви не забудете мене, квітки і трави милі...». Ліричний герой вірша з гіркою визначає протистояння двох сил свого народу, наголошуючи на глибокій прірві між ними:

перлах сліз» [с. 109] символізують нову іпостась батьківщини поета. Україна – Голгофа його народу:

*Ха-ха! ха-ха! дивись: кати
Несуть драбини і хрести...
Ха-ха! ха-ха! голгофи скрізь,
Рубіни крові, перли сліз [2, с. 109].*

У художній реалізації мотиву України показовим є авторський наголос на власному ставленні поета до цих подій. У змалюванні різних аспектів становища батьківщини ліричний герой його віршів проявляє то невимовну радість, то гіркоту розчарування, то біль і співчуття. Що далі, то дихотомічна прірва в душі ліричного героя глибшає. Амлітуда коливань між горем зневіри та радістю надії стає все ширшою. При цьому, за характерними приписами романтизму, навіть усвідомлюючи, що його народ інколи «з катами вмісті йшов, Сам скутий раб – заковував других», він оголошує себе його трибуном і захисником, а власному поетичному слову прописує низку завдань:

*а) Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних!
Я хочу вам про рідний край казати...
Я хочу ними кидати і влучати
В серця катів і зрадників гидких.*

*б) Хай плещуть хвилями пісень моїх слова,
Хай кожна рима рани обмива,
Хай кожний спів уйма народний біль...*

(«Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних!») [2, с. 79],

водночас закликаючи свій народ, незважаючи ні на які обставини, підніматися на битву з ворогами:

*Сміло з повіток плуги викидайте,
Куйте вселюдно мечі!*

(«Міцно і солодко кров'ю упившись...»).

Та найголовніше завдання поетового слова – стати в руках свого народу могутнім орлом, судним мечем для гнобителів («О слово рідне! Орле скутий!» (1907).

Усвідомлення поразки народу мучає поета. Він повертається раз по раз до цього мотиву:

*Ворог... подужав нас... в полоні ми...
Нищуться сили народні...*

(«З військом за волю боролися ми...», 1906) [2, с. 107].

Однак у поезіях Олеся проявляється ще одна тенденція, яка йде від Шевченкових «Гайдамаків», – підкреслення тяглості боротьби народу України за волю, віковичного несприйняття ним рабства. А значить прийде час, коли

*... розкриються могили,
Воскреснуть велетні старі,
І мертвий дзвін на віче вдаре,
І заспівають кобзарі.
Колись розвернуться знамена,
І мертві бубни загудуть...*

(«Нехай під вашою рукою...») [2, с. 608].

У поезії «Боровся народ наш за волю і світ...» (1907) у потрактуванні поета – це одна із причин, яка має привести його орлиний народ до перемоги:

*Літають на конях крилаті орли,
Знаменами, крилами мають,
Чубаті герої в землі ожили,
Онуків героїв вітають.
Літають, ширяють, клеочуть орли,
Знов сонце зійшло і розвітло.*

*Ми кров колись теплу за його лили,
Тепер ми розіллємо світло [2, с. 606 – 607].*

Бінарність поетового сприйняття особливо посилюється 1908 року. Поезії цих часів емоційно по вінця насичені то розпачем, то невимовною радістю. На наш погляд, цьому були досить вагомі причини суспільних змін, які й впливали так сильно на тендітно-ніжну душу поета, викликаючи потужні полярні емоції: надії то спалахували, то згасали. Впадає в око певний збіг спалахів поетової надії із певними революційно-історичними подіями в інших країнах Європи. Скажімо, 1 лютого повстав проти диктаторського режиму Хосе Франко народ Португалії, а слідом за цим з-під пера Олександра Олеся з'являється поезія «Чорний ліс, мертвий ліс...» (22.II.1908), сповнена надії, що «буде мить – Мертвий ліс зашумить, Заспіва, загуде про життя молоде» [2, с. 610]. Думки про можливість зв'язку між революційними подіями в іншій європейській країні і пробудженням нових надій у поетовій душі підкріплює ще й той факт, що митець підписує вірш повною датою і навіть вказує, де він був написаний (*Під Москвою, в вагоні*). І це не єдиний приклад подібного співзвуччя поетової ліри із життям європейської спільноти. Здається, що такого ж натхнення надавали цього року митцю і Молодотурецька революція (23 липня) і засноване у вересні Товариство Українських Поступовців (ТУП), яке своєю політичною платформою зробило вимогу української автономії; і утворення незалежного Третього Болгарського царства (5 жовтня) тощо.

Чи не тому таким радісно-щасливим мажором сповнений вірш «Яка краса: відродження країни!» (1908). Там, де вчора було чути лише плач рабів, пробудився народ-орел:

*... відкільсь взялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, пройняла, –
І ось, – дивись, в руках замаяли знамена,
І гімн побід співа невільна сторона [2, с. 112].*

Чи не перемоги інших пригноблених народів відродили сподівання поета, що і в його краї розходиться передсвітанковий морок і скоро:

*Зійде сонце, сонце волі,
Поспадають ланцюги,
І весь край в щасливій долі,
Як в ясному ореолі,
Засміється навкруги
(«Ось і сонце! Ніч розтала...», 1908) [2, с. 613].*

Подібною надією, що і в його краї над сплячим віки народним цвинтарем колись «зблисне» сам Перун, кличучи мільйони до бою, насичений і вірш «Віки цвинтар народний спить...» (1908). А проте мажорних відтінків у змалюванні образу України стає все менше. Натомість песимізм та гірке розчарування зболеного поетового серця породжує низку надзвичайно тужливих відтінків, розпач у його ліриці щодалі посилюється. Рідна Україна змальовується в двох іпостасях. Насамперед по-різному варіюється тема смерті: Україна – цвинтар, на якому плаче безсилий народ, образ якого знову відтворений у сумарному «МИ» («Ми плакали на цвинтарі, безсилі...» – (1908); чи «в труні лежить прекрасна Україна... З стражданням на устах і кров'ю на чолі» («Поставте келихи і оргії спиніть...», 1908) [2, с. 136]; або ж «О мертвий мій, о цвинтарю, мій краю!» («Даремно все... і голос єсть, і кобзу маю...», 1908).

Водночас з-під поетового пера з'являється низка поезій, у яких все сильніше звучить докір синам України за те, що зрадили свою рідну землю, продалися ворогам-гнобителям, перетворили батьківщину на упосліджену, заражену лакейством, денационалізовану наймичку. Називаючи батьківщину бідною ластівкою «з залізом скутих крил...», яка впаде «без віри і без сил» («Розквітлу папороть шукаєш ти в лісах...» 1909) [2, с. 118], Олександр Олесь пише ряд поезій, сповнених не тільки болем і співчуттям, але подекуди й злою, ядучою іронією. У них звучать прямі алюзії із текстами творів Т. Шевченка та І. Франка.

Так, наприклад, поезія «І ви покинули...» (1908) сповнена гнівно-інвективними звинуваченнями в тому, що

*Клад, що вам діди сховали,
На скибку хліба проміняли...
Цигани ви,
Цигани ви!* [2, с. 116].

А у вірші «Народе мій! і ти – орел, вночі підтятий...» (1908), знову звертаючись до алегорично-символічного образу орла, який лише волочить крила по землі, поет з гіркотою зауважує:

*І що орел, коли його орлина згря
Не рве з землі в блакить ясного дня,
І що за лицар ти з усмішкою льокая (підкреслення наше),
Без гордих дум, без честі і ім'я?!* [2, с. 117].

У поезіях митця Україна цих років у сприйманні ліричного героя постає, як край «пустелі», «прокляття і ганьби», край, у якому

*Одні – глухі, байдужі скелі,
Другі – осліплені раби.*

(«Над морем», 1908) [2, с. 125].

Малюючи свою батьківщину як мертву та безплідну країну «зради і п'їтьми... в сей час страшний вмирання», Олесь створює символічний образ народного жертвенника, що ось-ось упаде, і закликає люд бігти й рятувати його, як символ життя України («В країні мертвій і безплідній...», 1908) [2, с. 119], але ніхто не відгукується на заклики ліричного героя, бо його народ, «як мертвий, спить без снів...», а вся Україна «кона в багні, І скрізь мерці і труни» («Народ, як мертвий, спить без снів...», 1908) [2, с. 119]. Та чи не найбільшою гіркотою сповнена поезія цих років «В міщанській одіжі і в рідному вінку...» (1908). У поезії створено образ непутящої матері-України, яка не в змозі захистити свою дитину, бо й сама вже деградувала, втратила духовність і слухає «кек-вок»¹, розхристана і п'яна» [2, с. 121].

Таким чином, мотив загибелі України художньо реалізовується в різних ракурсах, створюючи своєрідну мозаїчність: смерть самої батьківщини, її синів-борців, загибель всього народу, сплюндрованість країни, деградація, руйнування духовності, зросійщення тощо. Символіка, використана у віршах, де звучать ці мотиви, теж дуже характерна: цвинтар, мерці, труни та інші атрибути смерті.

Вагому роль виконує багата на рослинний і тваринний світ анімалістична символіка Олександра Олеся. Образи рослинного світу частіше виконують алегоричні функції. Тваринний світ поезій автора здебільшого символічний чи алегорично-символічний. Зимовому снігу протистоять весняні квіти, негативному образу змертвілої пустелі протистоять гроза, грім небесний як символ Божої карі і грім весняний як символ пробудження, відродження, а також образи могутнього дуба та вічно зеленої сосни. Природні явища, властиві різним порам року і паралельні найважливішим моментам суспільних змін у країні, стають алегорично-символічними художніми характеристиками соціальних подій.

Дихотомічно використані і символічно-алегоричні образи тваринного світу. Негативним образам жаб, різного гаддя, черви, зловісних воронів, сичів, вовків тощо, протиставлено найголовніший у поезії Олександра Олеся символічний образ орла. Знову й знову звертаючись до творення цього образу, поет різноманітно варіює значення його символіки та алегоричності. Він розкутий, пробуджений, повний сил, але водночас – підтятий,

¹ Кек-вок – танець афроамериканців, який на порубіжжі століть потрапив до Європи з Америки. Особливої популярності набула його кафешантанна версія, позначена непристойними рухами тіла, яка в 1890-1910 рр. виконувалась в кабаре Києва і була відома сучасникам. Отже, і алегорія поета звучала дуже промовисто.

знесилений, зраниений, вбитий, в залежності від того, кого чи що відповідно авторському задуму уособлює у вірші.

Підсумовуючи огляд лірики Олександра Олеся від середини 90-х років XIX ст. до перших десятиліть XX ст., можна говорити, що образ України у його поезіях вимальовується у таких ракурсах: а) географічно-візуально-почуттєвому, як чудо-батьківщина, земний рай, оповитий синівською любов'ю автора; б) пейзажно-алегорично-символічному із яскраво вираженим соціальним підтекстом, який водночас підкреслює дихотомію авторського сприйняття; в) як узагальнено-суспільний символічний образ віковічно уярмленого народу, який здавна криво борювався за свою долю і знову готовий стати до зброї, щоб битися за щасливе майбутнє. В останніх двох вище виділених проекціях мотивів рідної України простежується авторська позиція щодо ролі в суспільно-історичному житті народу ліричного героя як поета-трибуна і глашатая свого народу. Ліричний герой у поезіях автора керований співчуттям і любов'ю до України. Саме тому чутливі струни його поетичного серця весь час коливаються між радістю та надіями з одного боку та розпачем, зневагою і гнівом – з другого.

Творча діяльність Олександра Олеся розпочалася і розвивалася в часи, коли «кожна поетична особистість відчувала глибоко внутрішні, властиві тільки їй відчуття незгоди зі світом, оточенням, відрив від реальності, що також можна розцінювати як прояви комплексів епохи» [4, с. 179]. У громадянській ліриці Олександра Олеся поезії, у яких він розробляє мотиви та образи України, є свідченням його ідейно-естетичних вподобань як митця, у творчості якого органічно сплелися ознаки неоромантизму і риси символізму початку XX ст. Водночас аналіз вище названих поезій дає можливість побачити не лише проявлені риси його поезики, а також істинно синівське ставлення Олександра Олеся до свого народу та батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини XX ст.: Україна і Польща. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. С.13
2. Олесь О. Твори: У 2 т. К., 1990. Т.1.
3. Радишевський Р. Журба і радість Олександра Олеся / Олесь О. Твори: У 2 т. К., 1990. Т.1. С.5.
4. Цуркан І. Символічний вимір природи у творчості Олександра Олеся та європейських символістів. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»*. Вип. 23, 2016. С. 178 – 1855.
5. Чернова І. П. Еволюція проблематики і поезики у драматургії Людмили Старицької-Черняхівської: Дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2002. 209 арк. Бібліогр.: арк. 189. 204.

Oksana Kobeletska, Victoriia Grebeniukova. The image of Ukraine in the Oleksandr Oles's lyrics (mid-90s of the 19th century – first decade of the 20th century).

The article discusses the creation of the image of Ukraine by Oleksandr Oles in the lyrics of the first decade of creativity. The peculiarities of the creation of the homeland topos, the variability of the dichotomy in the poetry of the author are examined, the main angles of creation of the image of the native land are determined. The analysis of the texts made it possible to determine the variety of roles and functions used in the poems of the images of wildlife, especially their symbolism and allegorical character. The article also traces other peculiarities of O. Oles' poetics, his ideological and aesthetic preferences, the specifics of creating the image of a lyric hero and the embodiment of the main emotions inherent in the poet of that era.

The purpose of the work is to trace the stages and variants of the development of the image of Ukraine in the lyrics of O. Oles from the mid-1990s to the first decade of the twentieth century.

Research methods – hermeneutic (when interpreting the semantic planes of poetic texts), historical-genetic (used to determine and analyze the ways of transformation of the ideological-aesthetic positions of the artist from 1896 to 1909), formal and structural-semiotic (to clarify the compositional specificity of works and when analyzing internal text relations).

Keywords: individual style, landscape, allegory, symbol, dichotomy, wildlife.